

Confiscatie en roof van onroerend goed in Nijmegen

Een voorlopige inventarisatie

Inleiding

We hebben in archieven redelijk veel dossiers gezien over confiscatie van onroerend goed tijdens de Duitse bezetting in Nijmegen, maar het vergt op dit moment nog te veel onderzoek om hiervan een compleet overzicht te geven. Daarom publiceren we nu een voorlopig overzicht, waarmee je een idee krijgt van de manier waarop confiscaties werden uitgevoerd. Het overzicht is tegelijkertijd ook bedoeld als toelichting bij de dossiers die wij rond dit thema beschikbaar maken. Dat zullen er de komende tijd steeds meer worden.

Twee procedures

Bij de vordering van onroerend goed moeten we onderscheid maken tussen twee procedures. De eerste procedure werd vrijwel direct na de Duitse inval toegepast. De *Wehrmacht* vorderde op grote schaal onroerend goed, soms voor korte, soms voor langere tijd. Ze deed dit op basis van Verordening 144/1940, waarin werd bepaald dat de *Wehrmacht* het recht had om onroerend goed te vorderen. Behalve voor eigen doeleinden vorderde de *Wehrmacht* ook wel panden ten behoeve van de gemeente, de *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* (NSV) of het Rijkscommissariaat.

Daarnaast trad op 11 augustus 1941 Verordening 154/1941 'betreffende het joodsche grondbezit' in werking, waarin de liquidatie van Joods onroerend goed en van Joodse hypotheeken werd geregeld. De twee verordeningen lijken los van elkaar te staan, maar liepen soms in elkaar over, want gevorderd goed van Joden op basis van Verordening 144/1940 werd vervolgens op basis van Verordening 154/1941 geconfisqueerd.

Meer dan 300 panden in Nijmegen

In Nijmegen werden op basis van Verordening 144/1940 meer dan 300 panden gevorderd.¹ Niet alleen woonhuizen werden gevorderd, ook scholen, bedrijfsgebouwen, kloosters, opslagplaatsen, lege terreinen, sportvelden, garages, hotels enzovoort. Soms werd een pand in zijn geheel gevorderd, soms slechts een deel ervan. Er werd militair materiaal opgeslagen, er werden zoeklichten of mitrailleurs op het dak geplaatst, er werden soldaten ingekwartierd.

Gevorderd werden voor kortere of langere tijd ook iconische panden zoals het vakbondsgebouw 'Unitas' (Valkhof 11), de studentensociëteit Carolus Magnus, het

¹ Zie o.a. Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 2_11901, waarvan we een flink deel op deze website hebben opgenomen.

klooster Berchmanianum (ten behoeve van de NSV die het wilde gaan exploiteren als *Lebensborntehuis* en als *Mutterheim*), Jonkerbosch, het Canisiuscollege, het Dominicuscollege, hotel-restaurant Mariënboom van de familie Rubens. Ook verschillende lagere scholen konden wegens vordering niet worden gebruikt.

Wehrmachtbezirksverwaltung

Verantwoordelijk voor de vorderingen was de *Wehrmachtbezirksverwaltung*. Dit orgaan hield ook in Nijmegen kantoor, op verschillende adressen, o.a. op Oranjesingel 13. De meubelhandel Smarius richtte het kantoor in en stuurde de nota vervolgens naar de gemeente.² De *Wehrmachtbezirksverwaltung* was ook verantwoordelijk voor de uitbetaling van de gelden die de vordering moesten compenseren. In de regel werd bij onroerend goed tweederde van de huurwaarde uitbetaald die door de Belastingdienst meestal al was vastgesteld; in een enkel geval werd dat op verzoek alsnog gedaan. De *Wehrmachtbezirksverwaltung* betaalde - als het goed was - het vastgestelde bedrag aan de gemeente, die er vervolgens voor moest zorgen dat het geld aan de rechthebbende werd uitbetaald. In veel gevallen werd ook (een deel van) de inventaris gevorderd.

Soms werd ook wel eens onroerend goed van collaborateurs gevorderd. De vraag is dan: zouden zij hun pand zelf ter beschikking hebben gesteld? Hadden zij misschien voordeel bij de vordering? In een van de gevorderde panden - Berg en Dalseweg 105, eigendom van Henri Paes,³ woonde Ernst Friedberg.⁴ Dit pand werd per 6 februari 1942 gevorderd, Ernst werd opgepakt ergens in 1942, als strafgeval. Zijn moeder en zus doken onder. Paes kreeg f 66,66 per maand.

Behalve woningen vorderde de *Wehrmachtbezirksverwaltung* nog veel meer, zoals grondstoffen, fietsen, auto's, paarden en ander vee, maar ook 'diensten', die *R-verrichtingen* werden genoemd. We gaan hier nu niet verder op in.

Joods eigendom

Een deel van de gevorderde panden was Joods eigendom. De *Wehrmachtbezirksverwaltung* had eerder aan de gemeente meegedeeld dat eigenaren die *Rijksduitser* waren voortaan 100% vergoeding zouden krijgen en niet 66,6%. Op 28 november 1942 deelde zij mee dat zij voor 'sämtliche beschlagnahmten

² De Wehrmachtsbezirksverwaltung (U) XII nam zelf zijn intrek op Oranjesingel 13, waartoe dat pand zelf natuurlijk ook gevorderd werd. Maar dan moet het ook nog gemeubileerd worden en daarvoor bestelt Ortskommandant Hoffmann – hij was ook Bezahlmeister – een en ander bij meubelhandel Smarius aan de Bisschop Hamerstraat 14. Inspecteur Schmitt zegt dan tegen Smarius dat hij de nota maar naar de gemeente moet sturen maar dat wordt Steinweg toch iets te gortig. Steinweg schrijft een brief aan de Wehrmachtsbezirksverwaltung, waaruit: 'Laut der Erklärung des Herrn Smarius habe Inspektor Schmitt ihm mitgeteilt, dass diese Rechnung, welche vom Oberzahlmeister Hoffmann 'sachlich richtig' erklärt ist, von der Gemeinde Nijmegen bezahlt werde.' Zie: RAN 2_11948 (R-verrichtingen).

³ Henri Paes was aan het begin van de oorlog districtsleider van de NSB afdeling Nijmegen. Zie Lennert Savenije, *Nijmegen, Collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd*. Nijmegen, Vantilt 2018, p. 173. Hij is te zien op een foto met alle NSB-kopstukken. Zie: beeldbank NIOD. Paes woonde op Straalmanstraat 1.

⁴ Zie RAN, 2_11905.

Judenwohnungen' geen compensatie meer zou betalen. 'Es ist dabei zu unterscheiden in: a) solche für welche die Entschädigung an die arischen Grundstückverwalter gezahlt wurde und b) solche wo Nichtarier die Entschädigung noch direkt erhalten haben.'⁵

Een deel van deze panden was al vroeg gevorderd, waardoor de eigenaren of rechthebbenden aanvankelijk nog vergoeding ontvingen. We denken aan het pand Vredestraat 2, waarin het gezin Elsbach woonde. Het huis was eigendom van Godschalk, maar de inventaris was van Elsbach. Elsbach bezat zelf trouwens een huis om de hoek, Kronenburgersingel 11, dat ook in beslag werd genomen. Godschalk krijgt aanvankelijk een compensatie als eigenaar, Elsbach staat nog even te boek als eigenaar van de inventaris.

Een ander voorbeeld is het pand waarin de familie De Wijze gehuurd zat, Graafseweg 84. Nadat het was gevorderd, kreeg de eigenaresse uit Oegstgeest een tegemoetkoming. De inventaris van deze woning bleef formeel nog eigendom van De Wijze – Verordening 154/1941 handelde niet over roerende goederen – maar, zo lezen we: 'een verzoekschrift zal niet worden ingediend.'⁶ De familie verhuisde met achterlating van de meeste spullen hals-over-kop naar Johannes Vijghstraat 60 – ruim een maand later werden de dochters opgepakt, de ouders enkele maanden daarna.

Geen compensatie meer

Met het in werking treden van Verordening 154/1941 in augustus 1941 stopte de compensatie. 'Deze verordening verplichtte de joodse bevolking in Nederland haar grondbezit, inclusief alle aan de grond gerelateerde rechten aan te melden bij de Duitse bezettingsmacht. Deze rechten bestonden niet alleen uit het recht van erfpacht en het recht van opstal, maar ook uit het onroerend goed op de grond en de daarop gevestigde rechten zoals verhuur en hypotheek. Aangifteformulieren voor registratie van joods grondbezit waren verkrijgbaar bij de Kamers van Koophandel. De aanmeldingen moesten worden ingediend bij de *Niederländische Grundstückverwaltung* (NGV). Deze verordening was niet van toepassing op landbouwgronden en onroerende goederen die deel uitmaakten van ondernemingen. Deze waren al aangemeld op grond van Verordening 189/1940 'betreffende het aangeven van joodse ondernemingen' van 22 oktober 1940.'⁷

'De NGV nam na aanmelding het beheer van de onroerende goederen en de hypotheeken over, en begon vervolgens met onteigening en verkoop van de onroerende goederen. Voor de uitvoering stelde de NGV particuliere beheerders aan, die de huren inden, hypotheeken en verzekeringen verzorgden en de uiteindelijke verkoop regelden. De twee belangrijkste waren het door NSB'ers geleide Algemeen Nederlandse Beheer

⁵ Brief Wehrmachtbezirksverwaltung aan de Gemeente Nijmegen, in: RAN 2_11936.

⁶ Zie RAN 2_11901, daar pand nr. 84. De beschrijving van de inventaris vinden we in RAN 2_11936.

⁷ Onderzoeksgids Oorlogsgetroffenen, website; thema onroerend goed en hypotheeken (0306).

van Onroerende Goederen (ANBO) en het administratiekantoor Nobiscum. Deze organisaties stelden op hun beurt weer onderbeheerders aan.⁸

In de archieven van het Nederlands Beheersinstituut, dat na de oorlog onder meer belast was met het opsporen van dit soort malversaties, vinden we *Verkäufsbücher*, waarin de van Joden geroofde panden vermeld staan. Aangegeven wordt wanneer het pand verhandeld werd en door wie; daarnaast nog wie het pand uiteindelijk uit de boedel van de Niederländische Grundstückverwaltung (NGV) kocht, voor welke prijs en door wie de notariële handelingen werden verricht.⁹

In de lijst staan ongeveer 101 woningen van Joodse eigenaren met panden in Nijmegen vermeld, in veel gevallen panden waarin Joodse inwoners als eigenaren woonden, in enkele andere gevallen waren zij de verhuurders. De Joodse huurders komen hier niet ter sprake. De lijst is niet compleet, ook niet voor Nijmegen. We missen het eerder genoemde pand Vredestraat 2, het pand van de familie Prins - Voorstadslaan 335 - het pand van rabbijn Salomons - Gerard Noodtstraat 27, dat eigendom was van de Ned. Isr. Gemeente. In de toekomst gaan we proberen om op grond van de brondocumenten die hiernaast op deze site staan een completere lijst samen te stellen.

ANBO

Geroofde panden werden vaak aan de Gemeente Nijmegen aangeboden. Ook hierop komen we later terug. De gemeente ging hier soms wel op in, soms ook niet. ANBO bood niet alleen huizen, maar ook andere vermogensbestanddelen aan de gemeente aan. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de synagoge in de Gerard Noodtstraat, aan de Joodse begraafplaats met opstallen aan de Postweg en die aan het Mariënborg, waar 1300 Joden begraven lagen. De correspondentie met de Gemeente Nijmegen behandelen we ook in een later stadium.

De ANBO in Nijmegen was onderdeel van de landelijke ANBO. De afdeling Nijmegen was gevestigd in het kantoor van makelaar B. Claase,¹⁰ Van Spaenstraat 19. Zijn directe medewerkers waren Th. Hendriks (Van Welderenstraat 127) en J. Maters (St. Geertruidestraat 31). Claase bood de geroofde panden te koop aan en trad daarmee op als *Verwalter*. Hij verkocht niet alleen panden in Nijmegen, maar ver daarbuiten. In totaal verkocht hij 3.000 geroofde panden. Wij komen hierop nog terug.

Een notaris die vaak betrokken was bij deze transacties was Bouke Nieuwenhuis, maar nog vaker komen we de naam tegen van Roscam Abbing, naar wij nu aannemen J.C.D. Roscam Abbing, Burg. Weertsstraat en later Jansbinnensingel in Arnhem.

⁸ Idem.

⁹ De lijst is niet compleet. Van deze *Verkäufsbücher* zijn alleen de nummers 2 t/m 18 bewaard gebleven.

¹⁰ Claase was overigens ook voorzitter van de fascistische mantelorganisatie Front van Nering en Ambacht. Claase staat na de oorlog terecht, ook voor misdaden gepleegd na zijn vlucht uit Nijmegen in 's Heerenberg. Zie o.a. Het Vrije Volk 20 januari 1949.

Nieuwe eigenaars

Wie waren de nieuwe eigenaars? We komen opvallend vaak dezelfde namen tegen: Behmenburg, Jacobs, Evers, Verstegen, Overmeer, Weibeler, Tesser, Bierbaum. In de van Joden geroofde huizen wonen op zeker moment, in de loop van 1943, of soms eerder, tot aan de bevrijding, opvallend veel hooggeplaatste fascistten: burgemeester Van Lokhorst woonde in het huis van Nathan Frank (H. Hoogerstraat 5), commissaris van politie Pieter Versloot in het huis van Israël van Vliet, de in 1943 doodgeschoten commissaris van politie Anton van Dijk woonde in het huis van Rubens en Zwarenstein (Prins Hendrikstraat 5 – na zijn dood bleef de weduwe er wonen), het hoofd van de Politieke Dienst Marinus Verstappen in het huis van Cohen en Drielsma (Javastraat 134), een andere medewerker van die dienst, J. Hidskes in het huis van Bromet en Lion (Pontanusstraat 33), Evers in het huis van Isaäcson (Berg en Dalseweg 315), de agent Godschalk in het huis van de familie Glaser (Parkweg 36).

Weibeler had het beheer over het pand Huygensweg 11, we weten niet zeker of hij er ook nog heeft gewoond. Het was het huis van Zwanenberg.¹¹ In het pand van rabbijn Salomons woonde een zekere H. Becker, in het huis van de arts Hollander woonde G.J. van den Broek, boven de bakkerij van de Vries (Houtstraat 29A) woonde A. Van der Beld, die ook de bakkerij exploiteerde, in het pand van Gersons, dat ook diende als Joods Ziekenhuis, woonde ene J. Menne, boven de lunchroom van Levitus en Cohen aan de Grote Markt 37 woonde J. Rits, die de lunchroom exploiteerde als 'Dietsche Taveerne', in het pension van Zilvermit (Ubbergseveldweg 71) woonde ene C. Bekker, in het pension van de familie Van Geuns (J. Vijghstraat 60) woonde P. Prudon, in het huis van John Mendels (Oranjesingel 16) woonde M. Jager, in het huis van Wolf-Machoeel (Javastraat 136) ene G. Mooren en in het huis van Van den Bergh en Elias (Oranjesingel 19) woonde Meijer-Kilsdonk. In het huis van de familie Vromen (van Oldenbarneveltstraat 47) woonde ene Anna van Gelder uit Druten. En zo kunnen we doorgaan. We komen later nog uitgebreid terug op de verschillende transacties en op het verloop de rechtsherstelprocedures kort na de oorlog.

¹¹ Zie ook Ran 2_40211 (29 oktober 1940): de General-Kommissar für Finanz und Wirtschaft Schröder benoemt op 29 oktober 1940 Weibeler tot 'vorläufigen Verwalter der dem Herrn Zwanenberg gehörenden Villa in Nijmegen, Huygensweg 11.' Dit gebeurde op grond van de verordening van 24 juni 1940 van Seyss-Inquart 'über die Behandlung feindlichen Vermögens.' Weibeler (voorman van de NSDAP in Nijmegen en plaatselijke consul van Duitsland) woonde op Annastraat 408. Ons lijkt dit het eerste geroofde huis in Nijmegen.